

ivo andrić i nils bor

(susret ive andrića s kvantnim fizičarima)

vladan panković

Idući kalemeđanskim stazama, jednog prohладног zimskog kasnog popodneva utoronog u mutnu, difuznu svetlost neba i snega, pisac ovih redova video je pred sobom grupu ljudi i čuo glasove njihove neobične diskusije o nauci, književnosti i umetnosti. Činilo mu se da među siluetama, naizgled sasvim slučajno susretnutih ljudi, prepoznaće Ivu Andrića, umetnika, književne kritičare i teoretičare umetnosti i nekolicinu slavnih kvantnih fizičara: Nilsa Bora, Vernera Hajzenberga, Wolfganga Paulija, Alberta Ajnštajna, ... , iako se, racionalno gledano, takva pomisao morala odbaciti. Sa više pouzdanja mogao je tvrditi da reči polemike dolaze sa stranica dela ovih slavnih ljudi i da se iznad svih glasova čuje Kolonja, Andrićev lik iz »Travničke hronike«, kako kao sumu kazanog i mišljenog propoveda: »Svi smo na pravom putu i iznenenadićemo se kad se sretнемo.«

Susreti! Napisaće možda neko jednog dana knjigu ili eseju o susretima ljudi kod Ive Andrića.

Borislav Mihajlović

Kalemegdan, ne treba to obrazlagati, predstavlja jedno od najlepših mesta na kojem se čovek može naći. Ali, već prema godišnjem dobu i dobu dana, ili prema vrsti psihičkog nemira koja obuzima dušu čovek dok šeta njegovim bedemima, ta lepota se ispoljava na komplementarne načine, koji međusobno protivreče, ali se i dopunjavaju. Niko o tome nije pisao tako nežno i tako strasno kao Miloš Crnjanski u svom »lamentu nad Beogradom«, niko o tome tako mračno i tako svetlo nije slutio kao Vladislav Petković Dis, i nigde se, kao u delu Ive Andrića, u »Predaji (Rige od Fere)« i »Spomeniku pesniku životne radosti i mladalačke tuge«, na primer, nije mogla tako suptilno i tako raskošno osvetliti komplementarnost umetničke i istorijske dimenzije egzistencije tvrdave i čoveka. »A retko je kada, — reči će u drugospomenutom tekstu, Andrić — »Cini mi se, spomenik jednog pravog pesnika bio na svom pravom mestu kao što je ovaj ovde. Tu, na Kalemeđdanu, sa koga je ovaj narod istorijskim naporima oterao turski asker i sa čijeg je podnožja suzbi austrougarske zavojevačke armije; tu na stazama naših dveju najvećih reka, Sremu na pogledu, a na nekoliko koraka od Vukovog groba. Tu će mlađost današnjeg naraštaja, vesele grupe, parovi utonuti u razgovor, ili usamljeni šetači prolaziti ispred Brankovog lika kao trajna povorka poklonika.«

Idući kalemeđanskim stazama, jednog prohладnog zimskog kasnog popodneva utoronog u mutnu, difuznu svetlost neba i snega, pisac ovih redova video je pred sobom grupu ljudi i čuo glasove njihove neobične diskusije o nauci, književnosti i umetnosti. Činilo mu se da među siluetama, naizgled sasvim slučajno susretnutih ljudi, prepoznaće Ivu Andrića umetnika, književne kritičare i teoretičare umetnosti i nekolicinu slavnih kvantnih fizičara: Nilsa Bora, Vernera Hajzenberga, Wolfganga Paulija, Alberta Ajnštajna, ... , iako se, racionalno gledano, takva pomisao morala odbaciti. Sa više pouzdanja mogao je tvrditi da reči polemike dolaze sa stranica dela ovih slavnih ljudi i da se iznad svih glasova čuje Kolonja, Andrićev lik iz »Travničke hronike«, kako kao sumu kazanog i mišljenog propoveda: »Svi smo na pravom putu i iznenenadićemo se kad se sretнемo.«

Žurio je za njom, ali grupa je odmicala brzo, utoliko brže koliko je u njemu rasla želja da joj se više približi. Idući duž kalemeđanskih zidina, ali, u isto vreme, krećući se kroz ljudsku istoriju, istoriju nauke i umetnosti, skupina se zaustavila samo jednom kada je ponesen recima diskusije koje je slušao, izgovorio stihove Zorana Vukovića iz njegove sjajne zbirke »Ponovni pokušaj približavanja istini«: »Sve sam prozreo jer ni u šta nisam pronikao.« Ali već sledećeg trenutka grupa mu se, zauvek (?), izgubila iz vidokruga i čujnog polja. Samo su izrečeni dijalogi [uz poneki vlastiti komentar ostali u njegovom sećanju].

IVO ANDRIĆ: »Bosanske kasabe i varoši pune su priča. U tim ponašćima izmišljenim pričama krije se, pod vidom neverovatnih dogadaja i maskom često izmišljenim imena, stvarna i nepriznavana istorija toga kraja, živih ljudi i davnog pomrlih naraštaja. To su one orijentalne laži za koje turska poslovica veli da su »istinitije od svake istine«. [Ivo Andrić, »Priča o vizirovom slonu«]

NILS BOR: »U institutu u Kopenhagenu u koji su, da bi zajedno diskutovali, godinama dolazili mladi fizičari iz različitih zemalja, mi smo se često, da bismo se raspolozili kada smo bili na muci, koristili šalama kao što je ona stara izreka o dve vrste istine. Jednog vrsti pripadaju tako jasni iskazi da suprot na tvrdnja nikako ne bi mogla biti odrubljena. Druga vrsta, tzv. »duboke istine« su iskazi čija suprotnost sadrži duboku istinu. [Niels Bohr, »Atomska fizika i ljudsko znanje«, Nolit, Beograd, 1985, str. 123.]

IVO ANDRIĆ: »Te priče žive čudnim skrivenim životom. U tome one liče na bosansku pastrmku. Ima u bosanskim rečicama i potocima jedna naročita vrsta pastrmke. Ne velika, posve crna po ledima, sa dve-trei krupne crvene pege. To je neobično proždrljiva, ali i neobično lukava i brza riba, koja leti kao obnevidelna u udicu u veštjo ruci, ali je nedostizna, čak i nevidljiva.

va za onoga ko nije veštим vodama i toj vrsti ribe. Takav čovek može, sa udicom u ruci, vazdan gaziti kamenjar oko rečice pa da ništa ne ulovi, čak i da ne vidi drugo do s vremena na vreme crnu i munjevitu brzu prugu kako preseca vodu od jednog kamena do drugog, a liči na svašta pre negoli na ribu. Sa tim pričama slična je stvar. Možete da živate mesecima u nekoj bosanskoj kasabi pa da ne čujete ni jednu od njih pravo i potpuno, a može vam se desiti da slučajno zanoćite negde i da vam ispričaju i tri i četiri takve priče i to od onih posle neverovatnih koje najviše kazuju o mestu i ljudima.« (Andrić, isto)

VERNER HAJZENBERG: »Prvu noć smo proveli u maloj kolici na obali usamljenog jezera, usred na izgled beskrajne oblasti jezera i šuma. Ujutro smo se poverili vodstvu nekog Indijanca, sa kojim smo odjedrili na jezeru u ribolov, kako bismo zalihi u namirnicama osvezili plenom iz jezera. Na mestu kuda nas je doveo Indijanac uspeli smo za svega jedan čas da uhvatimo osam neobično krupnih štuka, što je osiguralo obilatu večeru ne samo nama nego i Indijančevoj porodici. Posle toga uspeha hteli smo sutra ujutru ponovo da bacimo mrežu, ovog puta bez Indijančevog vodstva. Vreme i vetar bili su otpriklike isti kao prethodnog dana, a odjedrili smo na isto mesto u jezeru. Ali, uprkos svim našim naporima, ne ulovismo celog dana nijednu ribu. Naposletku se Barton vrati na naš razgovor prethodnog dana, rekavši: »Verovatno je sa svetom atoma isti slučaj kao sa ribama i jezerom u ovom samoci. Ako atome nisi, svesno ili nesvesno upoznao tako dobro kao što ovi Indijanci poznavaju vetar, kišu i životne navike riba, imaš malo izgleda da po njima nešto shvatiš.« (Verner Hajzenberg, »Fizika i metafizika«, Nolit, Beograd, 1989., str. 160.)

IVO ANDRIĆ: »... jer i ono što se za nekog čoveka može slagati, i to ponekad dosta kazuje o njemu.« (Andrić, isto)

NILS BOR: »Suprotnost nekog tačnog tvrđenja jeste pogrešno tvrđenje. Ali, suprotnost neke duboke istine može da bude opet neka duboka istina. (Bor u : Hajzenberg, »Fizika i metafizika«, str. 164.)

IVO ANDRIĆ: »Ko je mogao i pomišljati da su stvari u svetu u takvoj zavisnosti jedne od drugih i na toliku razdaljinu međusobno povezane.« Ivo Andrić, »Na Drini ćuprija«, glava V

HENRI STAP: »Ako su statističke predikcije kvantne teorije generalno istinite i ako makroskopski svet nije radikalno različit od onoga što se opservira, tada ono što se makroskopski dogada u jednom prostorno-vremenskom regionu mora na neki način zavisiti od varijabli koje kontrolisu eksperimentatoru u udaljenim, prostorno-razdvojenim regionima... Ukratko, postoje situacije u kojima je matematički nemoguće zadovoljiti i statističke zahteve kvantne teorije a, takođe i zahtev lokalnosti da je ono što se dogada u svakom regionu nezavisno od učinjenih pretpostavki u udaljenom, prostorno-razdvojenom regionu.« (Henry P. Stapp, »IL Nuovo Cimento«, 40 B, No. 1., 191.-204., 1977.)

DŽON BEL: »Paradoks Ajnštajna, Podolskog i Rozena bio je predviđen kao jedan argument da kvantna mehanika ne može biti kompletna teorija i da treba da bude dopunjena dodatnim varijablama. Te dodatne varijable bi uspostavile kauzalnost i lokalnost teorije. Ovde se podvlači da će ta ideja biti formulisana matematički i pokazuje da je ona inkompatibilna sa statističkim predikcijama kvantne mehanike. Zahtev koji stvara esencijalne teškoće je zahtev lokalnosti, ili preciznije zahtev da rezultat merenja na jednom sistemu nije zavisan od operacija na udaljenom sistemu sa kojim je on interagovao u prošlosti.« (J. S. Bell, »Physics«, Vol. I., No. 3., 195.-200., 1964.)

IVO ANDRIĆ: »Po slaboj pismenosti, tvrdoj glavi i živoj mašti ovog našeg sveta, svaki je od kasablijskih učenjaka na svoj način čitao i tumačio Badijev *tarih* na kamenoj ploči, koji je kao svaki tekst, bačen jednom u javnost, stajao je tu, većit u večnom kamenu, zauvek i nepovratno izložen pogledu i tumačenjima svih ljudi, mudrih i ludih, zlih i dobromernih. A svaki od slušalaca pamtiće je one stihove koji su njegovom uhu u njegovoj čudi najbolje odgovarali. (Adrić, isto)

FEDOR HERBUT: »Opserver i kvantni objekat čine ne-ratzvojnu celinu: ono što se dešava zavisi ne samo od mikro-objekta, već i presudnoj meri i od eksperimentalnog uredaja. Figurativno govoreći, u kvantnom domenu pojava ne možemo prostro slušati šta priroda govori, a da ona to govori jednako slušali mi ili ne. . . kvantu nerazmirsivost objekta i subjekta

ne treba shvatiti subjektivistički, kao da to umanjuje ili dovodi u sumnju objektivnu materijalnu egzistenciju spoljašnjeg sveta (tzv. bića). . . sve što je kvantna fizika u stanju da eksperimentalno kontroliše i teorijski izrazi, sve je to nužno hibridnog karaktera: zavisi i od kvantnog objekta i od makroskopskog mernog uredaja. . . »Dr. Fedor Herbut, *Kvantna mehanika za istraživače*, I, PMF — Jugoslovenski zavod za produktivnost rada i informacione sisteme, Beograd, 1983., str. 10, 11.)

IVO ANDRIĆ: »Svakako, jedno je izvesno: između života ljudi u kasabi i ovoga mosta postoji prisna veza. Njihove su sudbine tako isprepletane da se odvojenje ne daju ni zamisliti i ne mogu kazati. Stoga je priča o postanju i sudbinama mosta u isto vreme i priča o životu kasabe i njenih ljudi, iz naraštaja u naraštaj, isto kao što se kroz sva pričanja o kasabi provalci i linijski kamenom mosta na jedanaest lukova, sa kapijom, kao krunom, u sredini.« (Andrić, isto, glava I)

ZVONKO MARIĆ: »Objektiviziranje dogadaja u klasičnoj fizici omogućeno je okolnošću da se dejstva mernog instrumenta na merni sistem mogu kontrolabilno odstraniti u zaključivanju o svojstvima objekta merenja. Tako je objektivizacija termin koji ukratko označava ovu tvrdnju. U mikroskopskim domenima ovakva objektivizacija nije moguća zbog konične vrednosti Plankove konstante i u posledici zbog neopravdanosti njenog eventualnog zanemarivanja. Akt merenja unosi po Hajzenbergu »nekontrolabilne, velike promene u merenom sistemu«. Jedinstvo koje se opisuje u aktu merenja je jedinstvo u koje se kao deo mernog sistema može uključiti i posmatrač. Tako se briše granice između subjekta i objekta ili u blažoj formulaciji ova je granica stalno promenljiva. Njena pozicija je uslovljena istraživačkom intencijom.« (Zvonko Marić, *Verner Hajzenberg i filozofski slog kvantne mehanike*, Gradina (Niš), br. 11, (1989.), str. 6.)

IVO ANDRIĆ: »To su ljudi sa granice, duhovne i fizičke, sa crne i kravne linije koja je usled nekog teškog i apsurdnog nesporazuma potegnuta između ljudi, božjih stvorenja, između kojih ne treba i ne sme da bude granice. To je ona ivica između mora i kopna, osudena na večiti pokret i nemir.« (Ivo Andrić, *Travnička kronika*, glava XV)

Petar Džadić: Dogodio se pad sa logičkog na pralogički nivo. Tragična inverzija: nesvesno je postalos vesno, objekat — Džem prešao je u subjekat, u Čamilovo »Ja«.

(Petar Džadić, o »Prokletoj avilji«, u: Ivo Andrić, *Prokleta avilja*, Državna založba Slovenije (Ljubljana), Mladost (Zagreb), Prosveta (Beograd), Svetlost (Sarajevo), 1972., str. 42.)

NILS BOR: »Zaista, cela konceptualna struktura klasične fizike, koja je na zadržujući način ujedinjena i uboljena Ajnštajnovim delom, počiva na pretpostavci, sasvim u skladu sa našim svakodnevnim iskustvom o fizičkim fenomenima, da je moguće napraviti razliku između ponašanja materijalnih objekata i problema njihovog posmatranja. Da bismo našli analognu poruku ovoj koju sadrži atomska teorija a koja se odnosi na ograničenost važenja takvih uobičajenih idealizacija, moramo se okretnuti drugim granama nauke, kao što je psihologija, ili čak ono vrsti epistemoloških problema sa kojima su se već sreli mislioci, kao što su Buda i Lao Ce, kada su pokušavali da usklade naš položaj kao gledaoca i glumca u velikoj drami postojanja.« (Bor, *Atomska fizika i ljudsko znanje*, str. 50.)

IVO ANDRIĆ: »Raniji upravnik, tvrd i iškusan starac, imao je kruti, klasičan način upravljanja. Za njega je bilo glavno da svet poroka i bezakonja u svojoj celini bude što jasnije obeležen i što bolje odvojen od sveta reda i zakona. Pojedinačni i njegova krvica nisu ga mnogo zanimali. U toku mnogih godina on je na Prokletoj avilji i na sve što živi u njoj gledao kao na karantin a na njene stanovnike kao na opasne i teško izlečive bolesnike koje raznim merama, kaznama i strahom treba držati što dalje od takozvanog zdravog i poštenog sveta. . . Ne dati im da izadu iz svog kruga, ali i ne dirati ih bez potrebe, jer se od tog dodira ništa dobro i pametno ne može izrodit. . . Već prve godine Latif je, kad mu je otac umro, prodao veliku, lepu očinsku kuću u Novoj mahali i kupio jedno zapušteno veliko imanje iznad same Proklette avilje. . . Kuća je imala veliko preimrućstvo da je i vrlo udaljena od Proklette avilje i vrlo blizu njoj. Po celom izgledu, po miru i čistoći, to je bio drugi svet, na hiljadu milja odavde, a ipak u samom susedstvu Avilje i nevidljivo vezan sa njom. Služeći se prekym, samo njemu pristupačnim puteljcima, Karadoz je mogao u svaku dobu dana, pravo od svoje kuće, neopăzen ući u Avilju. (Tako se nikad nije moglo tačno znati kad je tu a kad nije, ni otkud može odjednom iskrasniti.) Upravnik se tom mogućnošću često koristio. Nadzirao je lično i zatvorenički njihove čuvare. . . Po tom svom neobičnom načinu rada on je bio i mnogo gorji, teži i opasniji, i u izvesnom smislu, ponekad bolji i čovečniji od ranijih upravnika, od beskrajnog i neuhvatljivog preplitanja tih suprotnosti sastojao se njegov neobičan odnos prema Avilji i celom onom ljudstvu koje je kao spora, mutna reka prolazilo kroz nju. Ni najstariji i najlukaviji gosti Proklette avilje nisu mogli uhvatiti ni kraja ni konca toj Karadozovoj igri, koja je bila potpuno lična puna neочекivanih i smelih obrta i smicalica, vrlo često u protivnosti sa svim pravilima policijskog reda i postupanja i sa opštim društvenim običajima i navikama. Već prve godine on je stekao svoj nadimak Karadoz (groteskna ličnost turskog pozorišta senki). I zaista je ta Avilja i sve što je sa njom živelo i što se u njoj dešavalo bila velika pozornica i gluma Karadozovog života.« (Ivo Andrić, *Prokleta avilja*, glava I)

BORIS KUZNJECHOV: »Bora je, obratno (od Ajnštajna — primedba V. P., u teoriji fotona i u njegovim vlastitim konstrukcijama privlačila upravo ta tendencija, koja je narušava-

la stroge kanone klasičnog idealja. Njegova intuicija nije neposredno vodila rušenju klasičnog idealja, nego, ako se tako može reći, umekšavanju, brisanju onih obrisa u kojima je on bio ovapločen. (B. G. Kuznječov, *Ajnštajn*, III, Minerva, Subotica — Beograd, 1975., str. 117.)

BORISLAV MIHAJLOVIĆ: »Varaju li to možda samo dimenzije i da li je zaista baš toliki razmak između Latif-age Karadzoza i nekog tamo bednika Zaima. Nekakva magla tuge briše obrise i mekša razlike, gasi temperamente i stapa linije u gustu nerazmršivu predu koje život-vreteno spliće i mrsi.« (Mihaјlović, isto, str. 12.)

NILS BOR: »Da bi se ovo značajno stanovište slikovito predstavilo citiraču danskog pesnika i filozofa Paula Martina Melera, koji je živeo pre stotinak godina i iza koga je ostao jedan nezavršen roman, koji još uvek sa uživanjem čitaju i starci i mlađi u našoj zemlji. U ovom romanu, koji se zove »Avanture jednog danskog studenta«, autor na zadržujuće živ i sugestivan način osvetljava uzajamne veze u različitim aspektima našeg položaja, koje ilustruje diskusijama vodenim u jednom studentskom društu, gde su učesnici različitih karaktera i raznih životnih pogleda. . .

Student: »Moja neprestana istraživanja stavlju me u stanje nemoći da bilo šta završim. Štaviše, počinjem da mislim o svojim sopstvenim mislima u odnosu na situaciju u kojoj se nalazim. Mislim o tome na koji način o tome mislim i tako se delim u beskonačni povratni niz »Jastava« koja se između sebe osmatraju. Ne znam na kome svom »Ja« da se zadržim kao na istinitom, i baš kada se na jednom od njih zadržim, onda je to jedno moje »Ja« koje se tu zadržalo. To izaziva u meni krajnju zbrku i imam osećaj vrtoglavice kao da sam razmišljam o ponoru bez dna.«

Filistar: »Nikako vam ne mogu pomoći da odvojite svoja mnogostruka »Ja«. To leži izvan mojih delatnosti i bio bih lud koliko ste i vi, ili bih to postao, ako bih dozvolio da me ponesu ovakve sanjarije. Ono što odreduje moje ponašanje jeste da se držim oplijepljivih stvari i da se krećem po širokom putu zdravog razuma. Tako se moja »Ja« nikad ne mešaju.« (citirano iz: Zvonko Marić, *O epistemološkom sadržaju Borovog principa komplementarnosti*, u: *Atomská fizika i ljudsko znanje*, str. 9.)

PETAR DŽADŽIĆ: »Na scenu stupa lelujav lik sa freske, čovek koji sejavlja u sutoru i koji je i sam čovek sutona, Čamil, derasirani turško-grčki melez, identifikovan sa Džemom, eks-sultandom iz XV veka, turško-srpskim melezom. Pasatist uništene prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, čovek pogrešnog koraka na raskrsnicu života, nabedeni politički krivac, ali sa metafizičkim osećanjem krivice drugaćijeg, unutarnjeg kova, ličnosti bez identiteta, bez realnog Ja, ali sa jednim šizofrenom preuzetim Ja koje pripada drugom čoveku, vremenu i okolnostima. Čoveku sličnom njemu samo po zajedničkom imenitelju patnje, iluzionizma i tragike, u kojoj osećanje derasiniranosti i stranstvovanja medju ljudima, neadaptiranosti svetu kome pristupa, predstavljaju najkarakterističnije komponente.« (Petar Džadić, *O Prokletoj avilji*, u: Ivo Andrić, *Prokleta avilja*, Državna založba Slovenije (Ljubljana), Mladost (Zagreb), Prosveta (Beograd), Svetlost (Sarajevo), 1972., str. 34.)

IVO ANDRIĆ: »To je u novom i svečanom obliku drevna priča o dva brata. Otkako je sveta i veka postoje, i neprestano se ponovo radaju i obnavljaju u svetu — dva brata suparnika. Jedan od njih je stariji mudriji, jači, bliži svetu i stvarnom životu i svemu onom što većinu ljudi vezuje i pokreće, čovek kom sve polazi sa rukom, koji u svakom času zna šta treba a šta ne treba učiniti, šta se može a šta ne može tražiti od drugih i od sebe. Drugi je sušta protivnost njegovog. Čovek kratka veka, zle sreće i pogrešnog prvog koraka, čovek čije težnje stalno idu mimo ono što treba i iznad onog što se može (Andrić, *Prokleta avilja*, glava V)

»A sa letnjim mesecima, kad nastupi vreme školskog rasputa, ožive varoš i kapija od daka i studenata, koji su rodom odavde i koji dolaze kućama. Oni tada utiču na ceo život u kasabi. Krajam juna meseca stižu u grupi sarajevski gimnazisti, a u prvoj polovini juna meseca, jedan po jedan, pravnici, medicinari, filozofi sa univerziteta iz Beča, Praga, Graca, Zagreba. Sa njihovim dolaskom menja se i sam spoljni izgled kasabe. . . to su novi ljudi, koji se školuju i vaspitavaju po raznim građevima i državama i pod različitim uticajima. . . Janko Stiković, sin jednog abadžije sa Mejdana, koji studira već četiri semestra prirodne nauke u Gracu. To je mršav mladić sa oštrim profilom i gлатком crnom kosom, sujetan, osetljiv, nezadovoljan samim sobom, ali još više sa svim oko sebe. Čita mnogo i piše članke, pod već poznatim pseudonimom, u revolucionarnim omladinskim listovima koji izlaze u Pragu i Zagrebu. Ali on piše i pesme i objavljuje ih pod jednim drugim pseudonimom. . . Osim toga on je dobar govornik i vatrene debatere na dačkim sastancima. . . — Ja (Nikola Glasinčanin — primedba V. P.) pažljivo slušam sve ove diskusije; i vas dvojicom i druge školovane ljude u kasabi; čitam i novine i časopise. I što vas više slušam sve više se uvjeravam da većina tih usmenih ili pisanih diskusija i nema veza sa životom i njegovim stvarnim zahtjevima i problemima. Jer život, pravi život, ja posmatram iz najbliže blizine, vidim ga na drugima i osjećam na sebi (tj. ja sam i gledalač i glumac u velikoj drami života — primedba V. P. Vi mislite da raspravljate o sudbinama tih masa i njihovoj upotrebi za postizanje vaših ciljeva koje im vi postavljate, a u stvari, kotači koji se okreću u vašim glavama nemaju nikakve veze sa životom mase, ni sa životom upošte. Tu vaša igra postaje opasna, ili bar može da postane opasna, i za druge i za vas same.« (Andrić, *Na Drini čuprija*, glave XVIII, XIX)

UMETNOST I NAUKA

ZVONKO MARIĆ: »Stabiliziranje fluidne granice (između objekta i subjekta — primedba V. P.) ima za posledicu nemogućnost da se statistički elementi potpuno odstrane iz teorije. Tako naše znanje o dogadjajima u atomskom svetu sadrži i slučajne i preko njih subjektivne elemente. Marić, *Verner Hajzenberg i filozofski sloj kvantne mehanike*, str. 6.)

IVO ANDRIĆ: ...i kako granice koje bi trebalo da su trajne u čvrste postaju tečne i promenljive, pomeraju se, udaljuju se, gube, kao čudljivi proletnji potoci. (Andrić, *Na Drini cuprija*, glava XVIII)

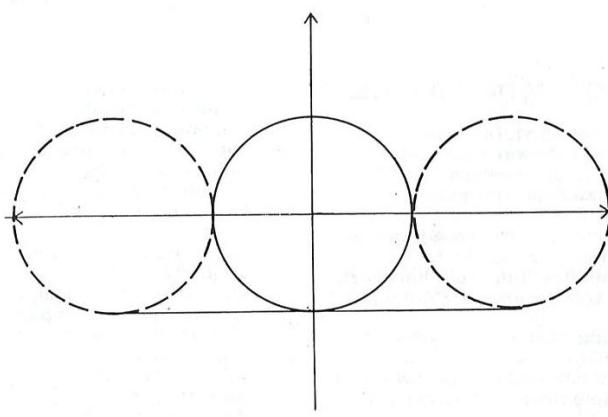
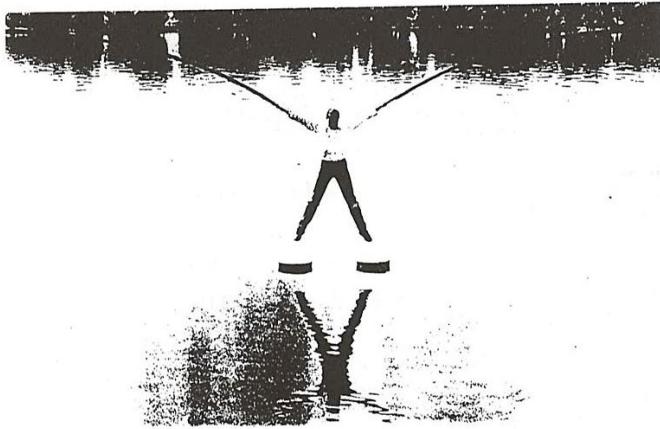
»I kad već mora da postoji Prokleta avlja i u njoj upravnik, onda je još najbolji ovaj i ovakav. Njegov način rada čudo- višan je i ponekad za pojedinca strašan, ali u tom načinu po- stoji uvek mogućnost iznenadenja, u rđavom ali i u povoljnijem smislu, kao neka vrsta večite lutrije i stalne neizvesnosti za apsenika. Od toga im sve, pa i sam Karadžo, postaje podnošljivije i lakše, ili bar im izgleda tako, jer svi oni vole kocku i izbegva- ju izvesnost koja je za njih uvek teška.« Andrić, »Prokleta avlja«, glava II.

NILS BOR: „Za vreme diskusija u kojima je ceo problem bio sagledan sa mnogo strana, ... Ajnštajn je, međutim, izrazio duboku zabrinutost zbog stepena u kome je u kvantnoj mehanici napušten kauzalni opis u prostoru i vremenu. ... Sa svoje strane Ajnštajn nas je ironično pitao da li verujemo da božanske sile deluju igrajući“ se kockom (... „ob der liebe Gott würfelt“) (... „zar se dragi Bog kocka?“), na šta sam odgovorio da treba biti veoma oprezan, što su zahtevali još i stari mislioci,

NILS BOR: »... podaci dobiveni pod različitim eksperimentalnim uslovima ne mogu se obuhvatiti jednom jedinom (klasičnom — primedba V. P.) slikom, već se moraju posmatrati kao **komplementarni** u smislu da samo ukupnost fenomena iscrpljuje sve moguće informacije o objektima.« (Bor, »Atom-ska fizika i ljudsko znanje«, str. 82.)

BORISLAV MIHAJLOVIĆ: »Ima nešto paradoksalno, a precizno sigurno u Karadžozovom portretu: on je kompletna ličnost, mada je sav jedan torzo. Glumac, šarlantan, cinik, strašilo, čudovište, degenerik, Mefisto?« [Mihaјlović, »Čitajući »proklet avlju«, str. 11.]

NILS BOR: »Može li se kvantno-mehanički opis fizičke realnosti smatrati kompletnim? U nedavnom članku pod gornjim naslovom A. Ajnštajn, B. Podolski i N. Rozen prezentovali su argumente koji po njima vode negativnom odgovoru na postavljeno pitanje. Tok njihove argumentacije, međutim, ne čini mi se adekvatnim da se sukobi sa aktuelnom situacijom sa kojom smo sučeljeni u atomskoj fizici. ...U stvari, jedino međusobna isključivost bilo koja dva eksperimentalna postupka, koji dopuštaju jasnu definiciju komplementarnih fizičkih veličina, obezbeđuje prostor za nove fizičke zakone, cija koegzistencija na prvi pogled može izgledati neusaglasiva sa osnovnim principima nauke. Upravo ovu potpuno novu situaciju s obzirom na opis fizičkih fenomena pojam komplementarnosti cilja da okarakteriše.« [Niels Bohr, Physical Review, Vol. 48., 696-702., 15. X 1935.; drugi deo prevoda preuzet je iz „Atomska fizika i ljudsko znanje“, str. 115.]

pri opisivanju svojstva Božanstva pomoću svakodnevnog jezika.» (Bor, »Atomska fizika i ljudsko znanje«, str. 85., 93. !.) radi se o delimičnoj korekciji prevoda dato u knjizil)

IVO ANDRIĆ: »Da, to su muke koje muče ljudi hrišćani sa levanta koje vi, pripadnici hrišćanskog Zapada, ne možete nikad potpuno razumeti, isto kao što ih još manje mogu razumeti Turci. To je sudsina levantskog čoveka, jer on je poussiere humaine, ljudska prašina, što mučno promiče između Istoka i Zapada, ne pripadajući ni jednom a bijeni od oba. To su ljudi koji znaju mnogo jezika, ali ni jedan nije njihov, koji poznaju dve vere, ali ni u jednoj nisu tvrdi. To su žrtve fatalne ljudske podeljenosti na hrišćane i nehrišćane; večiti tumači i posrednici, a koji u sebi nose toliko nejasnosti i nedrevenosti; ... Nih su mogu primeniti reči koja je pre šest vekova napisao veliki Dželaledin, Dželaledin Rumi: »Jer samog sebe ne mogu da poznam. Niti sam hrišćanin, niti Jevrej, ni Pars, ni musliman. Nit sam sa Istoka ni sa Zapada, ni sa kopna, ni sa mora.« [Andrić, *Travnička kronika*, glava XV]

NILS BOR: »Ovu fazu u razvoju, kao što je dobro poznato, započeo je Hajzenberg (1927) ukazavši da svaki podatak koji se može dobiti o atomskom sistemu uvek sadrži i specifičnu „ne-odredenost“. ... Ovdje treba ukazati da se već u relacijama ne-odredenosti srećemo sa okolnošću da nije moguć jasan opis pomoću reči pogodnih za opis klasičnih fizičkih slika. ... Pri svakom pokušaju da slikovito prikažemo ponašanje fotona mi bismo se sreli sa teškoćama da budemo primorani da kažemo, s jedne strane, da foton uvek bira jedan put, i, s druge strane, da se ponaša kao da je prešao duž obadva puta.« (Bor, *„Atomska fizika i ljudsko znanje“*, str. 80, 83, 98.)

RICARD FAJNMAN: »Što se tiče elektrona, oni su se, ne-tom, otkriveni, ponašali poput čestica ili puščanih zrna, što je i prirodno. Ali, naknadni su pokusi, npr. ogib (difracija) – pri-medba V. P. elektrona, pokazali da se elektroni ponašaju i kao valovi. Kako je prolazilo vrijeme, rasla je zbrka u pojmovima o ponašanju tih tvari: čestice ili valovi, valovi ili čestice? Činilo se da odjednom sve poprima oblik istodobno. . . Sada znamo kako se ponašaju elektroni ili svjetlost. Ali kako da nazovemo tu vrstu ponašanja? Kazati vam da se ponašaju kao čestice, značilo bi stvarati vam krive predodžbe. No isto je ako kažem da se ponašaju kao valovi. . . Atom se ne ponaša po istim zakonima kao i kuglica obešena na oprugu na kojoj titra. Ne smijemo ga promatrati ni kao minijaturni Sunčev sustav sa sićušnim planetama koje kruže po stazama. Ne smijemo ga predočiti ni kao oblik ili maglicu koja obavija jezgru. Jednostavno, nije nalik ničemu što ste do sada vidjeli. [Richard Feynman, *osobitosti fizikalnih zakona*, Školska knjiga, Zagreb, 1977., str. 120.]

IVO ANDRIĆ: »Na kraju, na pravom i konačnom kraju, sve je ipak dobro i sve se rešava harmonično. Iako, ovde, zaisata sve izgleda neskladno, bezizlazno i zamršeno. Un jour tout sera bien, voilà notre espérance (Jednog dana sve će biti dobro, u tom je naša nada), kako je rekao vaš filozof. A drukčije se neda ni zamisliti. Jer, zašto da moja misao, dobra i prava, vredi manje od iste takve misli koja se rada u Rimu ili Parizu? Stoga što se rodila u ovoj dumaci koja se zove Travnik? I zar je mogućno da se ta misao nikako ne beleži, nigde ne knjiži? Ne, nije. Ne gubi se nijedna ljudska misao ni napor duha. Svi smo na prvom putu i iznenadićemo se kad se sretnemo. A srešćemo se i razumeti svi, ma kuda išli i ma koliko lutali. To će biti radosno, slavno i spasonosno iznenadenje. . . . Vi razumete, sve izgubljeno i zaboravljeni, rastureno bez plana. (Andrić, isto)

NILS BOR: »Na primer, stalno se ponavlja kako kvantna teorija ne zadovoljava, jer dopušta samo dualistički opis prirode komplementarnim pojmovima »talas« i »čestica«. Onaj ko je kvantnu teoriju zaista shvatio, ne bi uopšte došao na pomisao da se ovde govorи o dualizmu. On će teoriju osetiti kao jedinstven opis atomskih pojava koji samo tamo gde se za primenu na eksperimente prevodi na običan jezik može izgledati veoma različit. Kvantna teorija tako pruža sjajan primer kako je sasvim mogućno jednu stvar shvatiti potpuno jasno, a u isti mah znati da se o njoj može govoriti samo u slikama i poređenjima. Slike i poređenja — to su ovde u suštini klasični pojmovi, dakle, i »talas« i »korpuskula«. Oni ne odgovaraju tačno stvarnom svetu, a delimično se nalaze u komplementarnom uzajamnom odnosu i stoga protivreče jedni drugima. Pa ipak, budуći da pri opisivanju fenomena moramo ostati u prostoru običnog jezika, pravom stanju stvari možemo se približiti jedino posredstvom tih slika. Verovatno je sasvim slično i kod opštih problema filozofije, osobito metafizike. Primorani smo da govorimo u slikama i poređenjima koje ne odgovaraju tačno onome što zaista mislimo. Ponekad ne možemo izbeći ni protivrečnosti, ali se ovim slikama ipak nekako približavamo pravom stanju stvari. A samo stanje stvari ne smemo odricati.«
Bor., *Fizika i metafizika*, str. 313.)

Bor., »Fizika i metalurgija«, str. 313.)

IVO ANDRIĆ: »Jer ja sam i tada osećao, kao što danas znam, da je sve što postoji jedna jedina stvarnost, a da nas samo naši instinkti i nejednake reakcije naših čula zavode da u mnogostrukosti pojava kojima se ta jedina stvarnost objavljuje vidimo izdvojene i zasebne svetove, različne po osobinama i po suštini. A ništa ne postoji od svega toga. Postoji samo jedna stvarnost sa većitom plimom i osekom nama samo delimično poznatih a uvek nesumnjivo istih zakona.« [Ivo Andrić, »Zapis o Gođi«, Matica Srpska, novi Sad, 1961]. Razgovor sa Gojom]

»Docnije, kao zreo čovek i priznat umetnik, Goja je rekao da je u životu imao tri učitelja; »Velaskeza, Rembranta i prirodu.« [Andrić, isto, Goja]

BORIS KUZNJECOV: »Ne nazivaju ga uzalud majstorom polusenke — »Rembrantom fizike«, imajući, ustalom, u vidu kasnije ideje koje su bledele oštru i tačnu sliku klasične nauke. Bor bi se mogao uporediti s onim slikarima u početku XIX veka, koji su se poput Goje odrekli idealna jasnoće, nasledenog od dva prošla stoljeća.« [Kuznjecov, isto]

OTO BIHALJI-MARIN: »... pišući o Gojinom stvaralačkom metodu, Andrić je — tako se meni čini — iskazao svoj postavni Credo.« [Oto Bihalji-Marin, predgovor u: Ivo Andrić, »Zapis o Goji«, str. 7.]

IVO ANDRIĆ: »Sva se mesta na zemlji ne mogu nikad obići, ni sve pesme čuti; sva se jela i piće ne mogu nikad okusiti, ni sve ruke stisnuti, ni u sve oči zagledati. Sve se ljudske težnje i postupci ne mogu nikad shvatiti ni obuhvatiti, ni bezranično bogatstvo oblika savladati.« [Ivo Andrić, »Umetnik i njegovo delo«]

NILS BOR: »Pouka koju smo odavde izvukli izgleda da nas je ponela jedan korak dalje u neprestanoj borbi za harmoniju između sadržaja i forme i naučilo nas je još jednom da se nik-

varku o prolaznosti i ništavnosti svega, a iluzija naše svemoći, sveobuhvatnosti i sveprisutnosti u drugu, smrtonosnu, iluziju o nesmislu i nepostojanju.« [Andrić, isto]

ALBERT AJNSTAJN: »Vama se čini, da se ja obazirem na moje životno delo sa spokojnim zadovoljstvom. Iz bliza sve to izgleda drugačije. Nema ni jednog pojma, u čiju održivost sam ja bio ubeden. Ja uopšte nisam ubeden, da se nalazim na pravilnom putu.« (odgovor na Solovinovo pozdravno pismo povodom Ajnstajnovog 70. rođendana, citirano iz: B. Hofman, »Albert Einstein i njegova radnja«, Pionir, Moskva, 1983., str. 202.)

IVO ANDRIĆ: »Srećan je onaj umetnik koji tu krizu, ponajtežu i najsdubonosniju od svih kriza koje prate život stvaraoca, uspe živ i svestran da svaslavlja i prebrodi. Srećan je, poređ svih patnji i lutnja, onaj ko u njoj ne potone nego ispliva na drugu obalu, novu i presudnu etapu svoga rada i traženja. Srećan i spasen. Jer tu više ne govori umetnikova iluzija, ni ona svetla, ni ona tamna, nego njegovo delo, ako ga ima. A u tom delu odjednom se nadu sva mesta i sve nečuvane pesme sveta, svi željeni plodovi zemlje, sve ruke i sve oči, sve snage i svi oblici, sve što se nije moglo stići i imati — postignuto, savladano i osvojeno, sada, potpuno i zauvek.« [Andrić, isto]

spokoj prelazi u akciju

zoran Ćirić

OTIŠAO SAM DA VIDIM GRAD

otišao sam da vidim grad
probijajući se kroz čistu zvuk
berući pamuk za vraća
zalutah zaobilaznim putem

kada me andeli izvedoše napolje
reče jedan: pazi na život
svaka molitva ima svoju kućicu za pse
(andeli vole čaranja bez pipanja)

da, ja sam nestošna inkarnacija
onaj koji će doći
ispunjen ritmičnim odbrojavanjem
sa naramenicama od sirove svile

okean se još uvek prinosi mojim ustima

U STILU VEĆITE SLAVE

duša je sagrešila
kada je trebalo
u stilu većite slave
zdravo maštovita
kao paranočna čipka
duša voli čiste dečake
nedodirljivo meso
plamen bez odsjaja na nebu

ŽEŠĆI MOMAK I ŽEŠĆA DEVOJKA

kada me majka rodila izbavljenog
bejah krasota za porugu
ograničen i sam
u crnom antilopu ispod bradavica
onda je Gospod rasturio starinski stereo
otac se promenio i rekao

sve je u sjaju kći kraljeva
ovo nije provalja
već obična rupa
evo, tu je teme koje si dodirnula
ljubeći mesečara na oštrici mača
gledam te u oči, šta mi može smrtnik
i taj vapaj nove buke

Bože, sagni se i reci mi
ko je koga poslao
kada niko ne prepoznaće moje reči
što zapinju strele u pojedenog lava
Ti, koji ispisuješ srca i utrobe
i prašnjavu auru
mi smo tvoj štit
mi smo žešći momak i žešća devojka
daleko je sada onaj put
što ga prevalemo
zaklanjanjući se iza psalma
koji govoriti o posrtanju
uzdala si se u svoje lice ispod svodova
uzvisite vrhove svoje
i mi postadosmo žešći momak
i žešća devojka

»ZATO JE VASELJENA TVRDA I NE POMERA SE«

slomio sam se u ovoj koži
negovanju da bude senka u mraku
Ti znas, Bože, moje bezumlje
požar tinja i guta onog
koji je ugasio svetlo
pogani isijavaju poslednju metaforu
satiru mala čudesna studi vična
pevaj, da ih nema

ustaje Bog, ustaje Glas
držiš ritam? o, kakva radost

to je silna šala ali predugo traje
gnoj si zasadio u vrhove gora
bezazleno umio ruke svoje
sada se smiluj mojoj milosti
odledi me, reč po reč
i ne zaboravi da udeš kroz vrata
ovo mora da je mesto
koje sam želeo da napustim
zagledam se i vidim, zaista je tako

SPOKOJ PRELAZI U AKCIJU

postideo sam planine
padajući raširenih ruku
izdišući jednodahne reči
ja nemam mraka, ja nemam mraka

Bože, Tvoje hladno delo
da li će me dočekati
poljubcem u celo ili kićmom
puzavicom koja je čista poruka
kao put kojim se vraćam
odačen rogovima odraslog sveta
ljubaznim krilom dotaknut
i survan u sebe zamišljenog
vetar će ponovo sastaviti lokomotivu
ona je spasila mnoge duše
ali ono nije prizivalo Gospoda
dok me nije ugledalo
sećas li se čudljivog dzeza, draga
lavici koji koštu rastrže
uslišio te je
Gospode, grade moj, tvrdavo moja
spusti nebesa i lezi pored mene
providan je oblak pod nogama
okupan u tamnim vodama
crno na oči, crveno na usne
strah od Gospoda čist je
jer Gospod reče

kav sadržaj ne može dokučiti bez formalnog okvira, a da sava-ka forma, ma koliko da se pokazala korismom, može biti pre-
uska da obuhvati novo iskustvo.« [Bor, »Atomska fizika i ljudsko zna-
nje«, str. 122.]

IVO ANDRIĆ: »To je saznanje koje se, pre ili posle, ispreči
pred čovekom umetnikom kao neprohodna planina koju valja
preći, ili — nestati u njoj, zajedno sa svojim delom. Ima jedno
vreme u životu umetnikovom kad se snažno i bolno oseti ta
ograničenost, kad mu se odjednom ukaže cela prava, i tako
ograničena mera naše ličnosti, kad mu svet dode kao oskudan
predeo ili ograden vrt. To osećanje se može javiti u raznim vre-
menima umetnikova života, ali kao što je prirodno, to obično
biva u prelaznim periodima, ponajčešće na granici zrelih godina,
kao umetnikova svest počinje da se ocrtava i ustaljuje,
kao suma svih iskustava, kao konačna vizija sveta. ... Tu se čo-
veku umetniku, i svakom misaonom čoveku, pokoleba tle pod
nogama, stanu da mrknut nebeska svetilja i da se mrse zemaljski
putevi. Svet koji je čoveku dotele izgledao kao njegovo obas-
jano igralište i lovište, zgasne odjednom kao iskra iza koje os-
taje mrak bez pepela. Bleštava varka o veličini i neprolaznosti
sveta i našeg udela njemu pretvori se tada u novu, ali tamnu

VOLFGANG PAULI: »Ja smatram, da čoveku za koga je
uski racionalizam izgubio svoju snagu ubedljivosti i na koga
veoma malo deluje draž mističkog tvrdenja, koje oseća spo-
ljašnji svet u njegovoj nametljivoj mnogostrukosti kao iluziju,
ne ostaje ništa drugo, već da u sebi izdrži svu oštrinu protiv-
rečja i konflikata između njih. No, baš Zahvaljujući tome istraži-
vaču upravo više ili manje svestan toga ide svojim unutraš-
njim putem spasenja. Tada, kompenzujući spoljašnji raskol, u
srcu polako niču slike, fantazije ili ideje, koje nagoveštavaju
mogućnost blizičavanja polarizovanih parova. Upozoren neus-
pesima svih brzopletih zanosa o jedinstvu u duhovnoj istoriji
ja neću da rizikujem predskazujući budućnost. No, meni se čini
da, nasuprot u 17. veku praktikovanom strogom (kartezijanskom — primedba V. P.) razdvajajuju delatnosti ljudskog duha
na posebne »departemente«, kao izrečeni ili neizrečeni mit na-
seg sopstvenog, današnjeg vremena istupa privlačna idea
preovladavanja razlika, koja uključuje i ideju sinteze, koja
obuhvata kako racionalnu spoznaju, tako mističko proživljavanje
jedinstva.« (citirano iz: Verner Hajzenberg, »Filozofski nazori Wolfganga
Paulija«, Gradina (Niš), br. 11. (1989. str. 28.)

